

PSIXOLOGIYADA SHAXS KOMMUNIKATIV VA TASHKILOTCHILIK XUSUSIYATLARINING NAZARIY TADQIQI

Abdullayeva Zuhro Ismoilovna

Termiz davlat universiteti psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19050057>

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxslararo muloqot jarayonining rivojlanishi, kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatining shakllanishi, muloqot insonlarning asosiy ijtimoiylashuv vositasi hisoblanadi. Iqtidor-bu hayot davomida psixikani rivojlanish tizimidir. iqtidorli o'quvchilarning psixologik xususiyatlari, ularning intellektual, ijodiy va emotsional rivojlanish jihatlari tahlil qilinadi Iqtidorli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash va ularning qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari zamonaviy ta'lim tizimi nuqtai nazaridan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Shaxs, muloqot, kommunikativ, tashkilotchilik, xususiyat, muomila, madaniyat, intellekt, iqtidorli o'quvchilar, psixologik xususiyatlar, intellektual rivojlanish, motivatsiya, individual yondashuv, ta'lim jarayoni, qobiliyat.

KIRISH. Ijtimoiy psixologiya o'rganadigan eng asosiy va yuqorida ta'kidlab o'tilgan muammolarni o'z ichiga olgan masalalardan biri – bu muomaladir. Sankt-Peterburglik olimlarning fikricha, bugungi kunda ijtimoiy psixologiyaning predmeti ham va uning doirasida o'tkaziladigan barcha tadqiqotlarning umumiy obyekti ham muomaladir. Uning inson hayotida tutgan o'rnini aniqlash, turli ijtimoiy faoliyatlar sharoitida samara beradigan muomala turlari va uslublarini yoritish, uning sof psixologik mexanizmlarini tadqiq etish, fanning eng muhim tatbiqiy yo'nalishlaridandir. Biz ham bu fikrga qo'shilamiz, chunki ijtimoiy faoliyatning qaysi sohasi yoki shaxslararo munosabatlarning qaysi shaklini olmaylik (iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, ma'naviy va h.z), uning negizi va tub mohiyatini o'sha munosabatlarning egasi yoki subyekti bo'lmish insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va munosabatlar tashkil etishni inkor etib bo'lmaydi. Shuning uchun ham har bir konkret sharoitda shaxslararo muloqot samaradorligini oshirish omillarini o'rganish ijtimoiy psixologiyaning muhim vazifasidir.¹

Taniqli rus olimasi Galina Andreeva o'zgarishlarni boshidan kechirayotgan har qanday jamiyatda ijtimoiy psixologiya uchun dolzarb bo'lmagan masalaning o'zi yo'q, deb ta'riflagan edi. Aynan shu fikrga qo'shilgan xolda ta'kidlash joizki, jonajon yurtimiz O'zbekistonda mustaqillikning tarixan qisqa bir vaqtida shu qadar ulkan o'zgarishlar ro'y bermoqdaki, islohotlarning yaratuvchisi ham uning ne'matlaridan bahramand bo'lguvchi ham o'u jamiyat fuqarolari ekan, ularning ijtimoiy xulq-atvoriga taalluqli faoliyatni o'rganuvchi ijtimoiy psixologiya uchun dolzarb bo'lmagan faoliyat yo'nalishi yoki muammoning o'zi yo'qdir.

Muloqot odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar ichida yetakchi o'rinni egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojni – jamiyatda yashash va o'zini shaxs deb hisoblash bilan bog'liq ehtiyojni qondiradi. Shuning uchun ham uning har bir inson uchun ahamiyati kattadir.²

Muloqot – odamlarning birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Ya'ni, har bir shaxsning jamiyatda ado etadigan ishlari (mehnat, o'qish, o'yin, ijod qilish va boshqalar) o'zaro munosabat va o'zaro ta'sir shakllarini o'z ichiga oladi. Chunki har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishini, bir-birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi

¹ Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. Uchebnik dlya vysshix uchebnykh zavedeniy / G.M. Andreeva.- 5-ye izd., ispr. i dop. – M.: Aspekt Press, 2003.- 364 s.

² Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Darslik. Toshkent, 2017-y., 118b.

murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'ri, ishlarining muvaffaqiyati, orttirgan obro'si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir.

Bir qarashda osonga o'xshagan shaxslararo muloqot jarayoni aslida juda murakkab bo'lib, unga odam hayoti mobaynida o'rganib boradi. Muloqotning psixologik jihatdan murakkab ekanligi haqida B.F. Paraygin shunday yozadi: "Muloqot shunchalik ko'p qirrali jarayonki, unga bir vaqtning o'zida quyidagilar kiradi:

- a) individlarning o'zaro ta'sir jarayoni;
- b) individlar o'rtasidagi axborot almashinuvi jarayoni;
- v) bir shaxsning boshqa shaxsga munosabati jarayoni;
- g) bir kishining boshqalarga ta'sir ko'rsatish jarayoni;
- d) bir-birlariga hamdardlik bildirish imkoniyati;
- ye) shaxslarning bir-birlarini tushunishi jarayoni.

Muloqotning turli shakllari yoki bosqichlari mavjud bo'lib, dastlabki bosqich – odamning o'z-o'zi bilan muloqotidir. T. Shibutani "Ijtimoiy psixologiya" darsligida: "Agar odam ozgina bo'lsa ham o'zini anglasa, demak, u o'z-o'ziga ko'rsatmalar bera oladi"- deb to'g'ri yozgan edi. Odamning o'z-o'zi bilan muloqoti aslida uning boshqalar bilan muloqotining xarakterini va hajmini belgilaydi. Agar odam o'z-o'zi bilan hadeb muloqot qilishni odat qilib olib, doimo jamiyatdan o'zini chetga tortib, tortinib yursa, demak, u boshqalar bilan suhbatlashishda, til topishishda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradi, deyish mumkin. Demak, o'zgalar bilan muloqot – muloqotning ikkinchi bosqichi va ko'rinishidir.³

A.N. Leontyev o'zining "Psixika taraqqiyotidan ocherklar" kitobida muloqotning uchinchi shakli – avlodlar o'rtasidagi muloqotning ahamiyati to'g'risida shunday deb yozadi: "Agar barcha katta avlod o'lib ketganda, insoniyat turi yo'q bo'lib ketmasdi, lekin jamiyatning taraqqiyoti ancha orqaga surilibgina emas, balki yo'qolib ham ketishi mumkin edi". Haqiqatan ham, avlodlararo muloqotning borligi tufayli har bir jamiyatning o'z madaniyati, madaniy boyliklari, qadriyatlarini mavjud bo'ladiki, buning ahamiyatini tushungan insoniyatning eng ilg'or vakillari uni doimo keyingi avlodlar uchun saqlab keladilar hamda ta'lim tarbiya va kundalik muloqot jarayonida uni avlodlardan uzatadilar.⁴

Muloqot murakkab jarayon bo'lganligi uchun ham ayrim olingan muloqot shaklini tahlil qilganimizda, unda juda xilma-xil ko'rinishlar, jabhalar va qismlar borligini aniqlashimiz mumkin. G.M. Andreeva muloqotning quyidagi tuzilishini taklif etadi:

1. Muloqotning kommunikativ tomoni (ya'ni muloqotga kirishuvchilar o'rtasidagi ma'lumot va axborotlar almashinuvi jarayoni).
2. Muloqotning interaktiv tomoni (ya'ni, muloqotga kirishuvchi tomonlarning bir-birlarining ijtimoiy xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish jarayoni).
3. Muloqotning perseptiv tomoni (ya'ni, muloqotga kirishuvchi tomonlarning bir-birlarini idrok etishlari va tushunishlari bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixologik jarayon).

³ Shibutani T. Sotsialnaya psixologiya.- Rostov n/D, 1999.147 c

⁴ Boshqaruv psixologiyasi. O'quv qo'llanma / Ibrohim Maxmudov nashri. - T. 2006. -132 b.

Ko'pgina olimlar muloqotning inson hayotidagi ahamiyatiga to'xtalib o'tar ekanlar, uning qator vazifalari-funksiyalarini ajratadilar. Masalan, taniqli rus olimi B.F.Lomov uning funksiyalariga quyidagilarni kiritadi:

- a) ma'lumotlar almashinuvi funksiyasi;
- b) xulq-atvorni boshqarish funksiyasi;
- v) hissiyotlar almashinuvi.

Bu funksiyalar aslida G.M.Andreeva ajratgan muloqot jabhalari-qismlariga ham mos keladi, ya'ni har bir muloqot jarayonida Lomov qayd etgan vazifalarni topish mumkin.

Muloqotning hayotimizdagi shakl va ko'rinishlariga kelsak, uning har bir shaxsning hayotiy vaziyatlarga mos keladigan, o'sha vaziyatlardan kelib chiqadigan ko'rinishlari va turlari haqida gapirish mumkin. Lekin umumiy holda, har qanday muloqot yo rasmiy yoki norasmiy tusda bo'ladi. Agar rasmiy muloqot odamlarning jamiyatda bajaradigan rasmiy vazifalari va xulq-atvor normalaridan kelib chiqsa, masalan, rahbarning o'z qo'l ostida ishlayotgan xodimlar bilan muloqoti, professorning talaba bilan muloqoti, o'qituvchining o'quvchisi bilan muomalasi va hokazo, norasmiy muloqot – bu odamning shaxsiy munosabatlariga tayanadi va uning mazmuni o'sha suhbatdoshlarning fikr-o'ylari, niyat-maqсадlari va emotsional munosabatlari bilan belgilanadi. Masalan, do'stlar suhbatlari, poyezdda uzoq safarga chiqqan yo'lovchilar suhbatlari, tanaffus vaqtida talabalarning sport, moda, shaxsiy munosabatlar borasidagi munozaralari norasmiy muomala ko'rinishlaridir. Odamlarning asl tabiatlariga mos bo'lgani uchun ham norasmiy muloqot doimo ularning hayotida ko'proq vaqtini oladi va bunda ular charchamaydilar. Lekin shuni ta'kidlash kerakki, odamda ana shunday muloqotga ham qobiliyatlar kerak, ya'ni, uning qanchalik sergapligi, ochiq ko'ngilliligi, suhbatlashish yo'llarini bilish, til topishish qobiliyati, o'zgaralarni tushunishi va boshqa shaxsiy sifatleri kundalik muloqotning samarasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun hamma odam ham rahbar bo'lolmaydi, ayniqsa, pedagogik ishga hamma ham qo'l uravermaydi, chunki buning uchun undan ham rasmiy, ham norasmiy muloqot texnikasidan xabardorlik talab qilinadi. ⁵

Muloqot mavzui va yo'nalishiga ko'ra:

- a) ijtimoiy yo'naltirilgan (keng jamoatchilikka qaratilgan va jamiyat manfaatlaridan kelib chiqadigan muloqot, masalan, teleboshlovchining tomoshabinlarga murojaati);
- b) guruhdagi faoliyatning predmetiga yo'naltirilgan (o'zaro hamkorlikdagi faoliyatni amalga oshirish mobaynidagi muloqot – mehnat, ta'lim jarayonidagi yoki konkret topshiriqni bajarish jarayonida guruh a'zolarining muloqoti);
- v) shaxsiy muloqot (bir shaxsning boshqa shaxs bilan o'z muammolarini ochish maqsadida o'rnatgan munosabatlari);
- g) pedagogik muloqot (pedagogik jarayonda ishtirok etuvchilar o'rtasida amalga oshiriladigan murakkab o'zaro ta'sir jarayoni) turlari farqlanadi.

Har bir muloqot turining o'z qonun-qoidalari, ta'sir usullari va yo'l-yo'riqlari borki, ularni bilish har bir kishining, ayniqsa, odamlar bilan doimo muloqotda bo'ladiganlar, jamoat ishlarini boshqaruvchilarning burchidir.

⁵ Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash. –T. Fan.2003.38 C

O'quvchilar iqtidori va tafakkurini o'stirmay turib, ularning nutqini ya'ni kommunikativ va tashkilotchilik ko'nikmalarini shakllantirib, qobiliyatlarini o'stirib bo'lmaydi. Og'zaki gapirish, bayon yoki insho yozishda o'quvchilarning reja tuzib olishlariga e'tibor berish kerak. Yozma va og'zaki nutqni o'stirish uchun kitob ustida muntazam ishlash, o'qigan matnlarning tezisini, konspektini tuzish, ma'ruza, referatlar tayyorlash, adabiy kechalar, yozuvchilar bilan uchrashish muhim ahamiyatga ega. Nutq shartli refleklar paydo bo'lishining umumiy qonunlari asosida o'sadi. Agar kishi biror bir tovushni noto'g'ri talaffuz qilishga o'rganib qolgan bo'lsa, unda bu kamchiliklarni tugatish qiyin bo'ladi. Shuning uchun bolalarda yoshligidanoq ijobiy nutq odatlarini tarbiyalashga ahamiyat berish zarur. Bu esa ularning iqtidorini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi. Iqtidorli bolalarning kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish avvalo muloqot madaniyatini shakllanishiga bog'liqdir. Iqtidor-bu hayot davomida psixikani rivojlanish tizimidir. Bunda iqtidor u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishda kuzatiladi. Iqtidor-bu muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlovchi qobiliyatlarning o'ziga xos shaklidir. qobiliyatlarning o'zaro muvofiqligi boshqa qobiliyatlardagi kamchiliklarni to'ldirishga xizmat qiladi. Umumiy qobiliyatlar shaxs imkoniyatini, uning faoliyatini o'ziga xos jihatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi; - qobiliyatlarning layoqatini, tabiiy asoslarini xarakterini aks ettiradi; - faoliyatdagi muvaffaqiyatni namoyon qiluvchi ichki sharoitdan biri talantdir. Iqtidorli bola-bu u yoki bu faoliyatda yorqin. Ba'zida uzluksiz muvaffaqiyatlari bilan ajralib turuvchi boladir.

Muloqot – kishining birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Chunki har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishini, bir-birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, ishlarining muvaffaqiyati, orttirgan obro'si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir.

Muloqotning turli shakllari yoki bosqichlari mavjud bo'lib, dastlabki bosqich – odamning o'z-o'zi bilan muloqotidir. T.Shibutani "Ijtimoiy psixologiya" darsligida: "Agar odam ozgina bo'lsa ham o'zini anglasa, demak, u o'z-o'ziga ko'rsatmalar bera oladi"- deb to'g'ri yozilgan. Odamning o'z-o'zi bilan muloqoti aslida uning boshqalar bilan muloqotining xarakterini va hajmini belgilaydi. Agar odam o'z-o'zi bilan hadeb muloqot qilishni odat qilib olib, doimo jamiyatdan o'zini chetga tortib, tortinib yursa, demak, u boshqalar bilan suhbatlashishda, til topishishda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradi, deyish mumkin. Demak, o'zgalar bilan muloqot – muloqotning ikkinchi bosqichi va ko'rinishidir.

Iqtidor-bu hayot davomida psixikani rivojlanish tizimidir. Bunda iqtidor u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishda kuzatiladi. Iqtidor-bu muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlovchi qobiliyatlarning o'ziga xos shaklidir. qobiliyatlarning o'zaro muvofiqligi boshqa qobiliyatlardagi kamchiliklarni to'ldirishga xizmat qiladi. Umumiy qobiliyatlar shaxs imkoniyatini, uning faoliyatini o'ziga xos jihatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi; - qobiliyatlarning layoqatini, tabiiy asoslarini xarakterini aks ettiradi; - faoliyatdagi muvaffaqiyatni namoyon qiluvchi ichki sharoitdan biri talantdir. Iqtidorli bola-bu u yoki bu faoliyatda yorqin. Ba'zida uzluksiz muvaffaqiyatlari bilan ajralib turuvchi boladir.

Muloqot – kishining birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Chunki har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishini, bir-birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning

jamiyatda tutgan o'rnini, ishlarining muvaffaqiyati, orttirgan obro'si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir.

Muloqotning turli shakllari yoki bosqichlari mavjud bo'lib, dastlabki bosqich – odamning o'z-o'zi bilan muloqotidir. T.Shibutani "Ijtimoiy psixologiya" darsligida: "Agar odam ozgina bo'lsa ham o'zini anglasa, demak, u o'z-o'ziga ko'rsatmalar bera oladi"- deb to'g'ri yozilgan. Odamning o'z-o'zi bilan muloqoti aslida uning boshqalar bilan muloqotining xarakterini va hajmini belgilaydi. Agar odam o'z-o'zi bilan hadeb muloqot qilishni odat qilib olib, doimo jamiyatdan o'zini chetga tortib, tortinib yursa, demak, u boshqalar bilan suhbatlashishda, til topishishda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradi, deyish mumkin. Demak, o'zgalar bilan muloqot – muloqotning ikkinchi bosqichi va ko'rinishidir.⁶

Muloqot jarayonining murakkab psixologik tabiatini bilish, turli sharoitlarda samarali munosabatlar o'rnatish malakasini oshirish uchun uning tarkibiga kiruvchi har bir element yoki bo'laklar bilan alohida tanishib chiqamiz.

Iqtidorli bolalar muloqotida ko'pincha muloqot madaniyati amalga oshiriladi, ya'ni bir-birlarini hurmat qilish, ishonish, anglash kabilar.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Andreeva G.M. Sotsial psixologiya. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik / Aspekt Press, 2003. - 364 b.
2. Shibutany T. Ijtimoiy psixologiya. - Rostov n / D, 1999, 147 b.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Darslik. Toshkent, 2017-y., 118b.
4. Adizova T.M. Psixokorreksiya. - Toshkent, 2006. – S. 37-56.
5. Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash.-T.Fan.2003.38 c
6. Boshqaruv psixologiyasi. O'quv qo'llanma / Ibrohim Maxmudov nashri. - T. 2006 .-132 b.
7. Sharafutdinova X.G. Aqliy qobiliyatning qisqa tanlov testi // Maktab va hayot. - Toshkent, 2006. - №8. - B. 26-28.
8. Sharafutdinova X.G.Uzluksiz ta'lim tizimida aqliy qobiliyat diagnostikasi va psixokorreksiyasi // Diss. materiallari. - Toshkent, 2009. - B. 11-28.

⁶ Shibutani T. Sotsialnaya psixologiya.- Rostov n/D, 1999, 147 str.